

УДК 316.42

*Д. А. Тузов,
Київський національний університет ім. Т. Г. Шевченка*

ГЛОБАЛІЗАЦІЯ АНТИГРОМАДСЬКИХ ПРОЯВІВ І ВНУТРІШНІЙ СВІТ ОСОБИСТОСТІ

Над людством тисячоліттями носить примарний образ світлого майбутнього, який манить людей загальним добробутом. Проте усі намагання наблизитися до нього, спираючись на значущість тільки зовнішніх факторів, розбивалися, врешті-решт, об потайні скелі внутрішнього світу особистості, породжуючи соціальні катаклізми, додаткові страждання, безпрецедентне зростання внутривидової агресії, збільшення антигромадських проявів. Причому закінчення минулого і початок нинішнього віків ознаменувалися різким зростанням негативу. Руйнується природне середовище проживання людей, розриваються екологічні ланки, зростає чисельність хвороб, не припиняються етнічні і національні конфлікти, ведуться нескінченні братовбивчі побоїща.

Загальносвітовим злом стали зовні безглузді за своїми мотивами і нелюдські за жорстокістю діяння злочинців-маніяків, побутові вбивства, торгівля жінками і дітьми, піратство, рабство, глобальний тероризм. Збільшується небезпека зростаючої взаємодії неусвідомленого прагнення до задоволення тваринних інстинктів з витонченістю розвинутого інтелекту. Як свідчить правозастосовувальна практика багатьох держав, на чолі або у складі нелегально чи відкрито діючих злочинних угруповань все частіше можна зустріти професійно підготовлених інтелектуалів, які намагаються за будь-яку ціну одержати гроші і владу.

Пригнічуюча картина сьогодишньої цивілізації породжує невір'я в те, що людина стане кращою і толерантною. Подібну ауру створюють не тільки реалії сьогодишнього дня, але й уся попередня історія людства, яка значною мірою виткана із страждання людей, переважна більшість яких випила свою чашу гіркоти. Люди втомилися балансувати між тваринною і інтелектуальною сторонами своєї природи.

В принципі можна вважати звичайним явищем наявність у будь-якому суспільстві людей заздрісних, злих, агресивних, враховуючи, що у світі людської підсвідомості не тільки порхають, переливаючись кольорами райдуги, мініатюрні колібрі, збираючи з квітів ароматний нектар, але й нишпорять небачені страховища, жадаючи плоті і крові. Однак не можна визнати нормою різке зростання чисельності таких людей внаслідок певних причин. Ними, зокрема, є: пошкодження, а в деяких випадках штучний розрив глибинних інформаційних джерел минулого, деформування почуття роду, знеособлення індивідуальності, ослаблення інтелектуального прошарку внаслідок нескінченних соціальних катаклізмів, руйнування духовної першооснови і законності, покликаних коригувати і пом'якшувати поведінку в розмаїтті людських відносин, викривлення навичок заради задоволення матеріальних потреб і накопичення мате-

ріальних цінностей, які поруч з матеріальними знаннями ведуть до поневолення собі подібних. Ці та деякі інші фактори «тривалої дії» призвели до дегуманізації суспільства.

Що стосується колишніх пострадянських республік, то у них на вказані вище обставини нашарувалися і свої, специфічні соціально-економічні труднощі сьогодення. Зокрема, на шляху до ринку стосунки у суспільстві зазнають і нових випробувань, пов'язаних з насиченням підсвідомості стереотипами особистого збагачення, замість розумного обмеження і суспільної в цьому солідарності. І, як наслідок, в суєтних гонках повсякденності все частіше забувається крихітність буття, забувається, що кожний прожитий день може стати днем останнім в земному житті людини.

Розбалансованість не тільки буття, але й свідомості веде до психологічної нестабільності, зростання негативних антигромадських проявів, в тому числі злочинних. Психіка людей все частіше не справляється з екстремальними ситуаціями, внаслідок чого миттєво спрацьовують глибинні, нерідко деструктивні, механізми захисту фізичного тіла, яке є не тільки посередником між оточуючим світом і людиною. А не санкціоноване генетично, випадкове або навмисне проникнення сучасних технологій у внутрішній світ особистості погіршує фізичний і психічний стан людей та криміногенну ситуацію. Зло все більше долає людей в його найбільш витончених формах.

На сьогодні навряд чи хто не погодиться з тим, що багаточисельні наміри ліквідувати антигромадські прояви, включаючи злочинність, з допомогою самих ефективних соціальних заходів потерпіли крах. Ні застосування більш суворох санкцій, ні збільшення чисельності правоохоронних служб і установ по відбуванню покарання, ні конструктивні державні програми не змогли зупинити це зростаюче зло, обумовлене біосоціальними особливостями світу особистості, яка живе і розвивається за своїми, поки невідомими нам законами. Жива особистість із своїм непізнаним внутрішнім світом підсвідомості, що нерідко протистоїть розуму, із своїми людськими і тваринними інстинктами, слабкістю і пристрастями перевертала найбільш оптимістичні прогнози по приборканню проявів негативної енергії.

Якщо не подолати небезпечну думку про значимість тільки зовнішніх криміногенних факторів, не пізнати внутрішній світ особистості і її особливості, кримінальні прояви, як і раніше, будуть не упереджуватися, а в кращому випадку стримуватися все більш зростаючими зусиллями суспільства, а частіше всього розкриватися, причому не завжди успішно, вже вчинені злочини. На цьому фоні парадоксом виглядає ігнорування в законі психологічних витоків зародження механізму злочинної поведінки як специфічного різновиду поведінки взагалі, що знаходяться в підсвідомості. Саме особистість правопорушника може виступати критерієм, на основі якого визначається перспектива застосування заходів профілактики. А роль закону в попередженні злочинності набуває характеру строго індивідуального впливу на чітко визначені центри особистості, замість шрапнельних пострілів по її площах. Знання, що стосуються особистості, витоків її поведінки, повинні знайти максимальне відображення і в кримінальних

законах, посилюючи їх гармонізацію. Інакше ці закони, віддаляючись від витоків особистості, будуть ставати все більш абстрактними і менш ефективними.

Однією з основних причин існуючих на сьогодні в суспільстві непривабливих криміногенних реалій є, на наш погляд, повний відрив усвідомлюючого розуму від своїх коренів в неусвідомленому. Забуття внутрішнього світу особистості людини, його ігнорування призвели до того, що елементи неусвідомленого все частіше вриваються в наше життя через різні соціальні патології, в тому числі антигромадські, злочинні прояви, включаючи маніакальні злочини, які суспільство, розгубившись, не може ні пояснити, ні, тим більше, попередити з позиції звичних підходів.

Звичайно, відзначаючи значимість центрів підсвідомості у механізмі поведінки особистості, було б помилкою вважати, що вплив підсвідомості на усвідомлюючий розум має тільки деструктивний характер. Таке твердження суперечить реаліям життя. Свідченням тому — численні факти, коли при збігу певних, поки ще непізнаних обставин підсвідомість проявляє себе досить конструктивними властивостями. Це підтверджують, в тому числі, і спогади всесвітньо відомих композиторів, поетів, вчених, які визнають, що найбільш видатні їх творіння зовсім не є результатом усвідомлюючого розуму, а є наслідком невідомого їм осяяння. Цілком вірогідно, що спалахи вищої свідомості проявляються внаслідок глибокого самозанурення в особливий різновид трансу, при якому і з'являється можливість зчитувати з блоків пам'яті, що знаходяться у підсвідомості, первісну мудрість людства, даровану Творцем. Про те, що джерелом такої мудрості є первісні знання, приховані в глибинах внутрішнього світу особистості, свідчать, на наш погляд, і слова Біблії, що містять в собі одкровення таїнств: Господь мав мене (премудрість) початком шляху Свого, раніше створив своїх, споконвіку; від віку я помазана; від початку раніше, буття землі. Коли Господь уготовляв небо, я була там; коли клав підвалини землі, я була при Ньому.

Вважаємо, що слова Біблії не поетичний відступ, а зашифрована інформація із минулого, яка поряд з нинішніми земними реаліями згущає тінь сумніву над звичною вже думкою про начебто примітивність древньої людини, яка внаслідок мутацій настільки удосконалилася, що досягла спостерігаємих сьогодні «висот». У дослідників проблем особистості все частіше виникає питання, а чи не уводить сьогоднішній шлях людської цивілізації в сторону, протилежну божественній мудрості, духовній гармонії, одвічному розуму. Мабуть, не випадково, що дорога до витоків людства в «загублений світ» підсвідомості веде через хаос помилок і густо усіяна похмурими руїнами колишніх цивілізацій, осколками рухнувших надій не тільки окремих особистостей, але й цілих народів, сподівання яких розбилися об гранітні завали внутрішнього світу особистості. На цьому шляху можна було почути і гул барабана, і бравурні звуки оркестру, які заглушали звучання небесних сфер, і ніжні мелодії флейти, і божественні перекоти органу, і траурне ридання скрипок — ридання по незбув-шихся мріях заблукавшого людства. Навряд чи можна повністю виключити, що і теперішнє бачення існуючих реальностей світу так само далеко від дійсного становища речей, як усі попередні.

На основі знань, що знаходяться у підсвідомості, розвивається усвідомлюючий себе розум і багатогранна індивідуальність з усіма особливостями характеру, перевагами, слабкостями і недоліками. Підсвідомість забезпечує світовідчуття, без якого людина не здатна зрозуміти ні свої проблеми, ні глобальні проблеми природи, ні біль і біду всього людства. Заклики на рівні свідомості «не рубити сук...», не робити зло залишаються непочутими, оскільки складові сучасної цивілізації не тільки не враховують, а, навпаки, пригнічують живлючі корені людського начала, зламують крихкі бар'єри, що перешкоджають безконтрольному проникненню зовні руйнівних інстинктів. І, як наслідок, накопичується негатив, посилюється примітивізм нравів і стосунків, продовжується підточування духовних пластів, що зміцнювали людину, прогресує ураженість суспільства різними збоченнями, все частіше дається взнаки тваринна присутність в людині, що обумовлює звирячу жорстокість, яка в умовах особистого протистояння обертається небаченими раніше негативними проявами світового масштабу. Ті, що колись здавалися абстрактними попередженнями біблейських пророків, в наші дні наповнюються реально відчутним жахом, з яким зіштовхнулися сучасні люди. В словах «земля розверзнетесь» бачиться вже не поетична метафора, а грізні реалії буття. Рівень злочинності приймається вже як драматично зростаючий. При цьому витоки колишніх коренів, що живили людину і створювали їй душевну рівновагу — держава, громада, релігія, сім'я, руйнуються під тиском техногенної цивілізації.

Людина, прийшовши із минулого, якого вже немає, направляючись в майбутнє, якого ще немає, опинившись перед грізними реаліями впливаючого теперішнього, ціпеніє, зіштовхуючись з небезпекою, що очікує на неї майже на кожному кроці, яку породжують природні, техногенні і соціальні катаклізми. Навряд чи в людській історії знайдеться ще таке інше покоління, яке б було так позбавлено тверді під ногами, як нинішнє.

У підсвідомості містяться не тільки інстинкти, що стосуються досвіду індивідуального життя, але й інстинкти, що раніше уявляли собою зусилля, спрямовані на збереження виду, і, внаслідок цього, відображають події, які відбувалися сотні віків тому і які не мають ніякого відношення до сучасного життя. Подібний висновок покладає на дослідників даної проблеми життєво важливу для людства необхідність відшукування шляхів, що ведуть до первинної схеми, яка обумовлює різноманітність типових рис особистості і універсальну поведінку, потенційно існуючих у кожній людині. На цьому шляху не обійтися без знань, оптимізму і переконаності представників попередніх цивілізацій і світових релігій у тому, що існує тільки одне начало, з якого впливає уся різноманітність нашого життя і в яке воно і повертається. Уявляється, що саме цей шлях дозволить пояснити і зрозуміти людські реалії, в тому числі і вміст людської підсвідомості, в якій співіснують багато різних особистостей, які мають свої переконання і уявлення про добро і зло, допоможе відшукати і побачити оригінал, спрямовуючи зміст на екран життя.

Вдається по-новому поглянути і на насторожуюче зростаючі різновиди маніакальних вбивств, в тому числі вчинюваних на сексуальній основі. Йдеться,

зокрема, про зовні безмотивні вбивства сексуальних партнерів, в основному жінок. У зв'язку з цим мимоволі спливає у пам'яті генетично обумовлений сценарій із життя наших «братів менших», де розігруються, за людськими мірками, драматичні сцени. Наприклад, самка павука, відома як «чорна вдовиця», з'їдає самця, який продовжив свій рід. Самка комахи-богомолу в момент її запліднення відкушує голову самцю. І це, до речі, не заважає йому мужньо до кінця виконати свій обов'язок. Що це — жорстокість чи жорстока біологічна доцільність? І як на цьому природному фоні розцінювати неприродні, з позиції людського рівня розвитку, дії легендарної Клеопатри, яка наказувала страчувати своїх коханців після ночі кохання. Хоча робилося це за допомогою знарядь, винайдених вже людським розумом.

Про що свідчать ці, на перший погляд, відокремлені і навіть дещо наївні приклади. Перш за все про те, на наш погляд, що грані між людською поведінкою, обумовленою фрагментами біологічної програми і сплесками усвідомлюючого розуму, дуже рухомі. А встановити пускові імпульси такої поведінки — це завдання майбутнього. Причому зафіксувати їх значно складніше, аніж нові короткоживучі елементи таблиці Менделєєва.

До речі, сьогоденні кримінальні реалії свідчать про те, що проблема зовні безмотивного вбивства сексуального партнера не тільки не втратила своєї актуальності, а, навпаки, за останні роки загострилася. Матеріали кримінальних справ свідчать про те, що суб'єкти, які вчинили цей злочин, не тільки не можуть пояснити мотиви свого діяння, але й цілком щиро дивуються стосовно скоєного. Звичайно, можливий сумнів щодо відвертості суб'єкта злочину, який намагається таким чином якщо не уникнути покарання, то, у всякому разі, пом'якшити його. Дійсно, різного роду симуляції при проведенні судово-психіатричної експертизи непоодинокі. Однак вони не можуть бути підставою для ігнорування явища в цілому. Тим більше, що в засобах масової інформації і в медичній літературі описані непоодинокі випадки звернення до психіатрів осіб, які тільки знаходилися на межі вчинення злочину. Ось один із таких прикладів. До відомого психіатра звернувся по медичну допомогу 28-річний чоловік, який пояснив, що після інтимних стосунків з жінкою, яка йому сподобалася, у нього виникає непереборне бажання вбити її. Причому напруга триває два-три дні.

Подібні приклади становлять не тільки значний науковий інтерес, але й практичну значимість в плані пізнання витоків, спонукальних імпульсів маніакальних злочинів. Крім того, вони підтверджують необхідність нетрадиційного підходу до проблеми незвичних негативних проявів, включаючи злочинні, що вчинюються особами, які не хворіють психічними захворюваннями. Мова йде, зокрема, про маніакальні злочини як крайню форму проявів деструктивних інстинктів, що становлять грізну небезпеку для суспільства.

Більше 100 років суспільство слідкує за поединком між маніакальними злочинцями і правоохоронними службами. Особливо починаючи з 1888 року, коли англійське суспільство буквально здригнулося від нелюдської жорстокості маніакального вбивці п'яти жінок, тіла яких були знівечені, а деякі бук-

вально вичерпані. Мотиви цього злочину, як і особистість самого злочинця, вже 115 років залишаються загадкою, незважаючи на велику кількість написаних книг і наукових статей, присвячених цьому злочинцю.

У наші дні кількість маніакальних злочинів, від яких серце холодне, не ймовірно зросла практично у всіх «розвинутих» країнах. Причому передбачити подібні злочини дуже складно, оскільки невідомі глибинні мотиви і причини їх вчинення. Боротьба із цими злочинами ведеться практично веліпу внаслідок непізнаності внутрішнього світу особистості, механізму злочинної поведінки. Мова йде в тому числі і про маніакальні вбивства з елементами вампіризму, канібалізму тощо.

Ось один з таких прикладів із слідчої практики. Квітневим ранком в контејнері для сміття було знайдено тіло 19-річної Ольги. Вона була вбита її 35-річним приятелем. Причина скоєного: вбивця постійно відчував непереборну потребу у свіжій крові. Коли працівники міліції прибули на квартиру, де він жив, деяким з них, незважаючи на те, що до цього вони чимало бачили, стало погано — у ванні вони побачили людські останки. Під час одного із допитів вампір відмовився давати свідчення, вимагаючи свіжої крові. Випивши банку телячої крові, він відмітив, що людська солодше.

У процесі досудового слідства було встановлено, що при народженні у підслідного виявили набряк мозку. По досягненні відповідного віку він пішов до школи, де серед інших учнів нічим особливим не відрізнявся. Особливості в його поведінці почали помічати пізніше, коли одного разу його батько, який працював на м'ясокомбінаті, приніс літрову банку телячої крові. Напій сподобався синові і він випив його залпом. Після цього сусіди почали помічати, що дев'ятирічний хлопчик почав різати безпритульних котів і собак, а потім вбив кролика в «живому куточку» школи. Психіатри, які обслідували його за настійною вимогою директора школи, ніяких явних відхилень у психіці не виявили. Згодом, коли він закінчив школу, почав працювати, знайомі нерідко помічали на його губах сліди від червоного напою, а на одязі бурі підозрілі плями.

Осудним визнано і іншого вампіра, який вчинив замах на вбивство мало-знайомої дівчини в гуртожитку. Розбивши голову потерпілої, яка чудом вижила, він припав до відкритої рани і почав відсмоктувати кров. В процесі досудового слідства злочинець розповів, що каталізатором його незвичайної поведінки стала кружка крові, яку йому дали чоловіки-односельчани, що різали худобу: напій йому також сподобався і з цього часу за ним потягнувся кривавий слід. Кого тільки не різав — від корів до котів. Якщо нікого було різати — підрізав шкіру у себе на животі і на руках...

Подібні приклади перш за все свідчать про те, що імпульс, що запускає механізм маніакальної злочинної поведінки, може виходити не тільки із зовні, але і з глибин внутрішнього світу особистості. І, як наслідок, в таких випадках людина сама шукає і створює ситуації, які б дозволили їй, «підігрівши» себе, розрядитися насильством, задовольнивши тим самим деструктивну потребу, обумовлену відповідним інстинктом.

Вивчення біографічного матеріалу, що стосується особистості маніакальних

вбивць, показує, що багато хто з них (а можливо, і всі, оскільки ці відомості не завжди знаходять відображення в матеріалах кримінальної справи) на певному відрізку життєвого шляху одержали фізичну чи психічну травму. А інколи і те і інше. Так, один відомий згодом маніакальний вбивця у трирічному віці пережив страшний шок: його батько сокирою зарубав матір хлопчика. Кров пролилася на очах малюка. У другого, не менш жорстокого маніяка, в голодні роки з'їли брата, про що він пізніше постійно згадував. У третього мала місце родова травма. Причому подібний перелік можна продовжити.

Цілком можливо, що саме фізична чи психічна травма, відомості про що залишилися за порогом свідомості, стали причиною наступної перенастроюки особистісної програми, звуження впливу свідомості і, отже, зменшення можливості адаптуватися в оточуючому світі. Внаслідок такої перенастроюки включається «кризовий варіант програми», який працює в режимі чекання зовнішньої небезпеки. В основі такої програми домінують інстинкти, що відповідають за безпеку особистості. При виникненні реальної чи уявної для суб'єкта загрози з блоків пам'яті, що знаходяться в підсвідомості, раптово зчитуються і запускаються в дію готові форми і методи захисту, які могли застосовуватися в подібній ситуації не тільки за життя суб'єкта, але й багато років тому його далекими попередниками. Саме в таких ситуаціях у сучасне суспільство через тисячоліття проникають спресовані різновиди деструктивної енергії попередніх поколінь і цивілізацій. Режим підвищеної готовності може підтримуватися тривалий час елементами конкретної життєвої ситуації, такими як несприятливі умови проживання в сім'ї, в тому числі пияцтво одного чи обох батьків, їх жорстокість, байдуже ставлення до дітей, жорстокі нрави в неформальній групі одноліток тощо. В цілому реалії сучасного життя досить успішно живлять і відроджують корені насильства. І, як наслідок, з'являється надмірна підозрілість, розвивається невдоволеність собою, своїм становищем у суспільстві. Формується нова гіпертрофована потреба у самоствердженні, причому будь-якими шляхами, намагання подолати свою малозначущість, а інколи і ущербність, перш за все у власних очах, намагання підвищити свій статус, вийти за межі оболонки соціально-малозначущого статиста.

Така людина, постійно «підзаряджаючись», може роками носити в собі «кризову програму», якій притаманно певною мірою змінюватися під впливом внутрішніх і зовнішніх факторів, внаслідок чого значимість свідомості і елементів, які знаходяться у підсвідомості, постійно коливається. Не випадково, вважаємо, що у оточуючих інколи створюється враження, і небезпідставно, що деякі люди живуть «подвійним життям»: їх поведінка не завжди стабільна, а реакція на зовнішні подразники неадекватна. При цьому поведінка такої людини, її форми і прояви багато в чому залежать від того, на який деструктивний інстинкт вона «підсіла» і яка енергетична ємність такого джерела. Не тільки для правоохоронців, які займалися кримінальними справами маніакальних вбивць, але й для товаришів по службі, сусідів і навіть близьких родичів незрозумілою загадкою була поведінка суб'єктів цих злочинів. У тому числі і поведінка відомого маніяка Чикотило, який, з одного боку, був дбайливим

членом сім'ї і ретельним господарем, а з іншого — небезпечно жорстоким звіром в образі людини, який розривав, шматував, а інколи пожирав людську плоть.

Мабуть було б помилкою вважати, що при вчиненні маніакальних вбивств реалізується тільки один інстинкт, одна патологічна потреба. Як свідчать кримінальні прояви, дії маніяка-вбивці нерідко багатопланові: вони можуть поєднувати в собі і позбавлення життя людини, і сексуальні прояви, і майнові злочини та ін. А інколи з допомогою одних злочинних дій досягається більш віддалена мета — задоволення домінуючої патологічної потреби.

Пропоноване бачення механізму маніакальної злочинної поведінки не суперечить результатам досліджень, що стосуються проблем особистості, враховує криміногенні реалії суспільства, в той же час не сприймає деякі звичні, спрощені уявлення щодо зародження різних форм маніакальних злочинів.

Наміри пізнати сутність людини з позицій тільки матеріалістичного підходу призвели до забуття знань стародавніх народів, до суєти і омани, які так трагічно позначилися на житті людства. В глухий кут зайшли і дослідження, що стосуються пізнання мозку, які породили більше запитань, ніж відповідей на них. Незважаючи на комплексний підхід до вирішення даної проблеми, який об'єднує зусилля представників різних спеціальностей і різні методи дослідження, кількість білих плям в цій проблемі все більше зростає по мірі переходу до вивчення «вищих» функцій. Світ підсвідомості, свідомість і емоції з позиції матеріалістичного підходу залишаються, як і раніше, великою загадкою. Крім «зростаючої переконаності», що ця задача може бути вирішена, насправді, на думку відомого нейрофізіолога Н. П. Бехтеревої, яка багато років є науковим керівником Інституту мозку людини в Санкт-Петербурзі, мозок — це «суцільна непрозора стіна, лише з рідкими напівпросвітами». Недавнє інтерв'ю Н. П. Бехтеревої, надруковане в газеті «Аргументы и факты в Украине», показує реальний стан речей в цій галузі. На запитання кореспондента, як вона ставиться до думки Нобелівського лауреата фізіолога Еклса про те, що мозок — це тільки приймач, за допомогою якого душа сприймає світ, вона відповіла: «Вперше я почула думку Еклса на засіданні ЮНЕСКО — і подумала — яка нісенітниця. Поняття «душа» для мене тоді було за межею науки. Але чим більше я вивчала мозок, тим більше думала про це. Мені хочеться вірити, що мозок не тільки приймач». І далі: «Мозок вбирає інформацію, обробляє її і приймає рішення — це так. Але інколи людина одержує готове формулювання невідомо звідки... що стосується осяяння... Чи може це бути результатом роботи мозку? Так, може. Тільки я не дуже добре уявляю собі як. Тому що занадто вже красиві і досконалі формулювання, які ми одержуємо начебто із невідкля». Можна тільки поспівчувати відомому нейрофізіологу, яка опинилася на роздоріжжі знань до істини, що полягає, мабуть, не тільки в «особливій біохімії мозку». Обмеження пізнання складного світу людини тільки вивченням її фізичного тіла, яке є інструментом для вирішення задач в умовах земних реалій, навряд чи приведе до бажаного успіху.

На жаль, і базові поняття деяких елементів складу злочину, що стосуються

перш за все психологічних особливостей особистості суб'єкта злочину, залишаються нез'ясованими і непогодженими. Мабуть в тому числі і з цієї причини вони не знайшли свого закріплення в законі. До чого це приводить на практиці, видно на прикладі такого елемента суб'єктивної сторони як «мотив», що є стратегічним центром усього комплексу наук, зайнятих вивченням людської поведінки. Ефективно впливати на особистість людини в плані її правомірної поведінки можна лише через її мотиваційну систему. Однак якщо важливість з'ясування мотиву діяння не викликає сумніву ні у психологів, ні у юристів, то з приводу змісту цього поняття єдності думок в науці не існує. Внаслідок такої непевності у складному положенні опиняються практичні працівники, які ведуть процес і, відповідно, вирішують долю людей — слідчі, прокурори, судді, котрі у відповідності з вимогами кримінально-процесуального закону зобов'язані доказувати по кожній кримінальній справі мотиви злочину. Хоча зробити це непросто, оскільки як норми процесуального, так і норми матеріального права не містять поняття «мотив». Взагалі створюється ситуація, як у відомій казці: піди туди, не знаю куди... Хоча працівникам правоохоронних органів доводиться мати справу не з казковими персонажами, а з реальними бандитами, насильниками, вбивцями, з'ясування «критичних місць» особистості яких могло б допомогти більш оптимально вирішувати численні кримінально-правові і кримінологічні задачі.

Основною причиною невизначеності з поняттям мотиву поведінки взагалі, протиправної зокрема, є, на наш погляд, якщо не відкрите заперечення, то у всякому разі замовчування значущості елементів підсвідомості у формуванні цього феномена.

Цілком вірогідно, що результати дослідження проблем підсвідомості, що ведуть до розуміння глибинної психології особистості, в поєднанні із знаннями, одержаними на початку становлення людства, стануть основою для пояснення, розуміння і майбутнього трансформування багатьох неконтрольованих чи слабо контрольованих свідомістю антигромадських проявів, які знаходяться як за межами психопатології, так і особистої життєвої історії.

Людина змушена буде навчитися не тільки співіснувати, але і плідно співпрацювати із світом неусвідомленого як для вирішення питань, що стосуються неприйнятних для суспільства негативних форм поведінки, так і для того, щоб відкрити невичерпне джерело знань і мудрості, створити прогнозований і спокійний світ. Або в людях і надалі будуть розвиватися хибні риси, схильність до насилля і соціально неприйнятної поведінки, або ж, навпаки, пробуджуватися прекрасні риси і якості, про які ми поки що не маємо досить чіткої уяви.

Настав час здобути уроки із безкінечної низки трагічних подій, які йдуть за не менш безкінечними, але безплідними спробами переобладнати світ, «загнати людину у щастя залізною рукою», ігноруючи при цьому той вже давно очевидний факт, що співтовариство складається з окремих непередбачуваних чи слабо передбачуваних особистостей, підсвідомість яких заповнено зарядами далекого і не дуже далекого минулого, що містять в собі не тільки яскраві фейерверки, здатні порадувати глядача, але і матеріал, що породжує лихо, руйнування

і страждання. Причому часу на роздуми і вагання залишилося небагато. Критична маса негативу зростає, тому проблематичним стає саме існування людства, якщо, звичайно, не вжити відповідних заходів, не переосмислити такий феномен, як антигромадська, злочинна поведінка, не спрямувати зусилля людства в бік конструктивних змін, сприяючих гармонізації особистості і усього світу. Необхідно реабілітувати древні знання про внутрішній світ особистості, об'єднати зусилля світового співтовариства у розгортанні глобальних досліджень, що стосуються цієї проблеми. Переключення на цей напрямок навіть невеликої частини коштів, що йдуть на розробку і безкінечне вдосконалення зброї, може дійсно принести усьому людству довгоочікувану перемогу — перемогу над собою.

При цьому доведеться виходити з того, що людство не зможе повернутися назад у своєму розвитку, не зможе відмінити свій усвідомлюючий розум і повернутися до неусвідомленого стану. Еволюція пішла нинішнім шляхом, програму про який закладено не тільки в структуру особистості, але й у структуру фізичного тіла. Інша справа, що сучасна цивілізація зіштовхнулася з серйозними випробуваннями, обумовленими, перш за все, забуттям, а інколи і ігноруванням давно очевидного факту, що між світом свідомості і світом неусвідомленого особистості існує нерозривний зв'язок. Виникає він з моменту народження людини і триває до його переходу в інший світ. При подальшому ігноруванні цієї обставини треба бути готовими до зростання напруженості в масштабах світового співтовариства, до зростання негативних проявів, обумовлених протиріччями між результатами діяльності мозку і глибинними пластами людської психіки, непідвладними розуму.

Подавляючи гордовиту віру у всемогутність усвідомлюючого розуму, доведеться заново вчитися налагодженню контактів з первинним розумом, що знаходиться у підсвідомості, шанобливому, конструктивному до нього ставленню. В залежності від такого уміння інстинкти підсвідомості можуть проявляти себе не тільки руйнівними, але й лікувальними властивостями.

До того часу, поки не буде досліджено і пізнано світ підсвідомості, основною задачею, на наш погляд, є відшукання найбільш прийнятних форм трансформування інстинктів людини і оптимальне задоволення виникаючих на цій основі потреб. Це, по суті, обумовлює і спрямованість людської культури. В контексті сказаного незайвим, вважаємо, згадати древніх греків, у яких під контролем і в рамках строгого ритуалу відбувалися не завжди зрозумілі сучасній людині оргії. Їх зміст і мета наскільки прості настільки й мудрі. Практично представники великої цивілізації, враховуючи специфіку людської сутності, в рамках свого розуміння, вживали упереджувальні міри для пом'якшення протиріч між тваринним і власне людським началом. З метою збереження посудини, вони з допомогою жорстко контрольованих оргій періодично відкривали клапан, випускаючи енергію глибин підсвідомості. Звичайно, в стихійних, нерідко нестерпно мерзенних, що затьмарюють античні, оргіях немає недостачі і у сучасній цивілізації, причому без жорсткого ритуалу і романтизму. На жаль, поширені сьогодні як в житті, так і на екранах телевізорів і комп'ютерів оргії,

нерідко замішані на спиртному і наркотиках, прискорюючись потужними каталізаторами у вигляді не до кінця продуманих техногенних розробок, ведуть до подальшого руйнування особистості, збільшення бід і страждань не тільки конкретної людини, але й сім'ї, нації, всього людства. Проте люди, самовпевнено захопившись технічними «досягненнями», зневажаючи мудрість предків, все більше дратують в людині звіра за допомогою не до кінця продуманих за своїми віддаленими наслідками техногенних розробок. Результати такої гри давно очевидні для всіх. Доводиться тільки сподіватися на милість Творця, щоб «нові» екзотичні хвороби, як і екзотичні злочини не зароджувалися в глибинах підсвідомості і не викидалися назовні матеріалізованими.

У недалекому майбутньому реалії життя змусять усі держави встановити погоджено жорсткий контроль за «несправжніми», кіношними сценами насильства і жорстокості, по-справжньому, однак, провокуючими і живлячими деструктивні інстинкти. А за подібні санкціоновані і дозовані сцени, розраховані на деструктивні інстинкти людини і таким чином заманюючі аудиторію, доведеться платити податок (на жорстокість і насильство) з наступним направленням цих коштів на реабілітацію постраждалих глядачів.

Однак скільки б ми не обурювалися стосовно змісту деяких телепередач, телефільмів і комп'ютерних ігор, необхідно, мабуть, визнати, що тільки забронними заходами проблему не вирішити. Справа в тому, що у певної частини людей, особливо молоді, є попит на таку дуже сумнівну продукцію. А попит, як відомо, визначає пропозицію. Виникає, природно, запитання, а чи є випадковим такий інтерес до насильства. Вважаємо, що ні. Навіть посередньо беручи участь у сценах насильства, в якості глядача, деякі люди тим самим неусвідомлено «кидають кістку» власним деструктивним інстинктам з метою «задовольнити» їх, розрядити чи хоча б пом'якшити напругу, викликану ними. В цілому ж причини попиту на сцени насильства у деяких людей, які не мають достатньої культури, навиків і уміння якщо не заглушення, то у всякому випадку трансформування енергії інстинктів, принципово не відрізняються від причин любові до оргій древніх греків, до видовищ древніх римлян. Можна згадати і про численні, практично безглузді війни, і про мисливство не за ради прохарчування, і про кулачні бої, і про кориду, і про багато інших речей, що були спрямовані задовольнити «вимушених сусідів», зменшити напруження, викликане незадоволенням потреб, породжених тваринними інстинктами.

Дослідження внутрішнього світу особистості, пізнання прихованих у ньому можливостей і небезпечностей, здатних принести людству благо чи зло, є важливою як національною, так і міждержавною задачею, від вирішення якої значною мірою залежить успіх не тільки в роботі з профілактики негативних проявів поведінки, злочинності, але й світовий правопорядок в цілому, особливо в умовах зростаючої «прозорості» міждержавних кордонів. Від одержаних знань, що стосуються особистості, буде залежати, чи зуміє людство скористатися плодами науково-технічного розвитку, чи зможе їх спрямувати на користь, а не на зло собі. Тому сьогодні, як ніколи раніше, є актуальним афоризм: «Пізнай самого себе». Без глибокого знання особистості, її прихованих центрів підсвідомо-

мості, без вміння трансформувати чи нейтралізувати їх негативний потенціал людство не зможе позбутися власних пороків, не зможе виконати великі призначення, покладені на нього Творцем.

Література

1. Аптоняп Ю. М. Психология убийства. — М., 1997.
2. Аптоняп Ю. М., Бородин С. В. Преступное поведение и психические аномалии. — М., 1998.
3. Альфред Гуттенбуль Крейг. Благо сатаны: Парадоксы психологии. — С.Пб., 1997.
4. Аргументы и факты в Украине. — 2000. — 4 янв.
5. Безапт Аппи. Исследование сознания. — К., 1997.
6. Берп Эрик. Психоанализ и психотерапия для псевдующих. — М., 2000.
7. Бурго Партридж. История оргий. — М., 1997.
8. Духовный кризис / Под ред. С. Грофа и К. Гроф. — М., 2000.
9. Зигмунд Фрейд. Психология бессознательного. — М., 1990.
10. Кудрявцов И. А., Ратишов Н. А. Криминальная агрессия. — М., 2000.
11. Криминология XX век. — С.Пб., 2000.
12. Карл Густав Юнг. Бог и бессознательное. — М., 1998.
13. Керол Э. Изард. Психология эмоций. — С.Пб., 1999.
14. Лебедев В. И. Раздвоение личности и бессознательное (о неосознаваемых формах психической деятельности). — М., 2002.
15. Мирча Элиаде. Шаманизм. — София, 1998.
16. Психология человеческой агрессивности. — Минск, 1999.
17. Роберт Джозсон. Сновидения и фантазии. — К., 1996.
18. Страх. Страсти человеческие. — М., 1998.
19. Теоретические проблемы психологии личности. — М., 1974.
20. Труд. — 2002. — 11 окт.
21. Тузов А. П. Від конфлікту до злочину // Право України. — 1993. — № 2.
22. Тузов А. П., Тузов Д. А. Псевдосвідомлене в механізмі антигромадської поведінки // Право України. — 1999. — № 8.
23. Тузов Д. А. Особистість в сфері мотивації злочинної поведінки // Актуальні проблеми держави і права: Зб. наук. праць. — О., 2002. — Вип. 14. — С. 69–79.